

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.195

М. Ю. Веселов

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

О. С. Каптур

студент Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

Н. М. Моргун

студент Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОЦІЛЬНІСТЬ ІСНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРИСЯЖНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У Конституції України беззаперечно визначено, що Україна є демократичною правовою державою. Отже, засада демократичності (тобто народовладдя) є пріоритетом у побудові правової системи та діяльності органів публічного адміністрування, здійснення правосуддя.

Функціонування судової влади в правовій державі має здійснюватись чітко й організовано задля забезпечення прав і законних інтересів осіб. З моменту набуття незалежності та становлення України як правової суверенної держави в країні відбулися значні зміни в усіх сферах державної діяльності. Це торкнулося також проведення судової реформи, одним із напрямів якої стало впровадження суду присяжних. Звісно, у демократичній правовій державі має бути належний рівень законодавчого забезпечення процесу залучення представників народу до здійснення кримінального судочинства. Основний Закон України закріпив таку форму народовладдя, як суд присяжних.

Сучасний стан та майбутні перспективи інституту суду присяжних є досить цікавим і важливим питанням, яке може розглядатись у процесі вивчення кримінально-процесуального права.

Метою статті є аналіз особливостей функціонування інституту суду присяжних у кримінальному процесі, проблем і перспектив його дії в Україні, а також ознайомлення з досвідом зарубіжних країн у цій сфері.

Під час проведення судової реформи неодноразово поставало питання щодо необхідності запровадження суду присяжних. Перегляд окремих досліджень із цього питання дає підстави стверджувати,

що на сьогодні серед фахівців у сфері кримінально-процесуальних відносин не існує одностайної думки із цього приводу. Хоча номінально суд присяжних існує вже не один десяток років. На законодавчому рівні норми, які регулюють діяльність цього інституту, містяться в Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексі України та Законі України «Про судоустрій і статус суддів».

Проблеми становлення й перспективи розвитку суду присяжних розглядали такі українські та зарубіжні вчені, як Ю. Бисага, М. Кастрян, В. Кульчицький, О. Ларін, В. Маляренко, М. Михеєнко, М. Палінчак, І. Петрухін, І. Русанова, Р. Савонюк, О. Сидорчук, Ю. Стецовський, В. Тертишник, В. Шишкін, О. Яновська та інші. Обговорення вказаної проблеми вже вийшло за межі наукових фахових видань. Як показує аналіз періодики інтернет-ресурсів, дискусії навколо запровадження інституту присяжних ведуться політиками, журналістами, пересічними громадянами. Проте ступінь наукової розробленості та стан законодавства щодо інституту присяжних в Україні потребує вдосконалення.

О. Скрябін і Н. Тонне присвятили роботу інституту присяжних, провівши дослідження його зародження й розвитку. Зокрема, із цієї наукової праці постає, що перший прототип суду присяжних з'явився в слов'янських народів у XV ст. Згідно з положеннями Судебника 1497 р. в судах, які розглядали найбільш важливі справи, мали бути присутніми «староста та красті й добрі люди», без яких «суду не чинити». Заснування суду присяжних у його класичному розумінні відбулося за часів судової реформи 1864 р. Основним аргументом, який наводився

на користь заснування цього інституту, було обмеження свавілля суддів. Звісно, цей аргумент актуальний і сьогодні. 20 листопада 1864 р. Олександром II було затверджено Статут кримінального судочинства та Устав про покарання, що накладаються мировими судьями. Присяжні засідателі для роботи в окружних судах обиралися земськими комісіями. Як правило, до списку присяжних включалися люди, які мали повагу й довіру співвітчизників. Суд присяжних складався із судді та 12 присяжних засідателів, які не лише розглядали політичні справи, а й судили звичайних «побутових» убивць, шахраїв, розпусників, хабарників. За результатами судового слідства присяжні виносили вердикт, у якому давали відповіді на питання про те, чи мав місце злочин, чи винний у ньому підсудний, чи з умислом він діяв, чи заслуговує підсудний на поблажливість. У подальшому розгляд справи здійснював суддя. Він отримував вердикт присяжних і в разі згоди продовжував судочинство в загальному порядку, виносячи вирок. У разі незгоди з вердиктом суддя міг направити справу на новий розгляд судом присяжних в іншому складі [1, с. 401].

Природно, що в незалежній Україні також стало питання щодо здійснення судочинства судом присяжних, що не могло залишитись без певного розподілу на прихильників і критиків цього запровадження. Згідно з положеннями Конституції України правосуддя в Україні здійснюється винятково судами. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Особливості діяльності суду присяжних також регулює Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який визначає, що присяжними визнаються громадяни України, які у випадках, передбачених процесуальним законом, залучаються до здійснення правосуддя. Що стосується кримінального судочинства, то редакція кримінально-процесуального закону, який діяв до 2012 р., не передбачала участь у кримінальному процесі присяжних, а лише закріплювала діяльність інституту народних засідателів [2, с. 497]. З набранням чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) в 2012 р. інститут народних засідателів було ліквідовано. Проте серед особливих порядків провадження в суді першої інстанції передбачено здійснення правосуддя судом присяжних (§ 2 Глави 30 КПК України).

Згідно із чинним українським законодавством суд присяжних утворюється при місцевому загальному суді першої інстанції [3]. Обвинувачений у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі, під час підготовчого судового засідання має право заявити клопотання про розгляд кримінального провадження щодо нього судом присяжних.

Суд присяжних уособлює інструмент формування правової ідеології, удосконалення й ескалації

інституту змагальності, виховання довіри широкого загалу до суду як до органу, що поважає права та свободи людини. Колегіальність як засаду судочинства було визначено однією з перших ще на ранніх етапах становлення судових інституцій держави. За умов подальшої гуманізації суспільства відродження суду присяжних є найбільш перспективним [4, с. 804].

Нормами КПК України передбачено, що суд присяжних діє в складі двох професійних суддів та трьох присяжних, які визначаються автоматизованою системою документообігу суду із числа осіб, які внесені до списку присяжних (ч. 3 ст. 31, ч. 1 ст. 385 КПК України). Для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідної місцевої ради, що формує й затверджує в кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, відповідають вимогам цього закону та дали згоду бути присяжними. Список присяжних затверджується на два роки й переглядається в разі необхідності для заміни осіб, які вибули зі списку, за поданням територіального управління Державної судової адміністрації України. Після затвердження списку присяжних такий список передається до відповідного суду. Інформацію, що міститься в зазначеному списку, не може бути використано для цілей, не пов'язаних із добором присяжних [5, с. 70].

Народним засідателем, присяжним може бути громадянин України, який досяг 30-річного віку та постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» встановлює певні вимоги й обмеження щодо кандидатів у присяжні. Зокрема, не підлягають включенню до списків народних засідателів та списків присяжних такі громадяни:

- 1) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними;
- 2) які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків народного засідателя, присяжного;
- 3) які мають незняту або непогашену судимість;
- 4) народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, працівники правоохоронних органів, військовослужбовці, працівники апаратів судів, інші державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування, адвокати, нотаріуси, члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради юстиції;
- 5) особи, на яких протягом останнього року накладалось адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення;
- 6) громадяни, які досягли 65 років;
- 7) особи, які не володіють державною мовою [6].

Чинний КПК України закріплює процедуру виклику суду присяжних, їх права й обов'язки, а також процедуру приведення їх до присяги.

Усі питання, пов'язані із судовим розглядом, професійні судді та присяжні вирішують спільно, крім питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою (це питання вирішує головуючий). Для винесення вироку проводиться нарада суду присяжних, яким керує голова – професійний суддя. Під час наради голова послідовно ставить на обговорення питання, передбачені КПК України, проводить відкрите голосування та веде відкритий підрахунок голосів. Головуючий голосує останнім. Рішення з питань приймаються простою більшістю голосів.

Загалом сутність суду присяжних полягає в тому, що присяжні, які не є професійними суддями, можуть приймати рішення, що будуть ґрунтуватись лише на їх життєвому досвіді та певних прийнятих у суспільстві положеннях щодо справедливості й законності. З огляду на це основним завданням присяжних є встановлення факту, тобто присяжні на власний розсуд вирішують, чи був вчинений злочин, чи здійснив його підсудний, чи винен він у цьому злочині та чи заслуговує він на поблагливість.

Звичайно, присяжні не можуть визначати ті питання, які потребуватимуть від них певних юридичних знань; такі питання розглядаються винятково судом, на який покладається функція здійснення правосуддя. Тому норми КПК України, у яких зазначається, що рішення в справі судом присяжних повинні прийматись разом із професійними суддями, змушують замислюватись. З одного боку, ми, звісно, розуміємо, що керує процесом професійний суддя задля прискорення процесу винесення рішення й уникнення затягувань голосування. З іншого боку, можливий вплив на присяжних із боку суддів хоча б тому, що присяжні можуть покладатись на досвід та авторитет судді, самостійно прийняти рішення не зможуть. І в такому разі, як вважає Н. Ахтирська, суд присяжних перетвориться на суто формальний інститут [7, с. 85].

Запровадження інституту присяжних в Україні стало кроком до демократизації кримінального провадження. Основною метою його запровадження є втілення ідей правової держави у сфері правосуддя, гарантування справедливості, захисту прав і свобод людини. Маючи таку високу ціль та нормативну регламентацію, суд присяжних, здавалося б, уже має діяти досить ефективно. Проте, як і будь-де, на практиці виявляються недоліки. Саме тому постає питання доцільності існування цього інституту в Україні, принаймні поки що.

Світова практика показує, що суд присяжних є досить дієвим важелем у провадженні законного, справедливого й ефективного судочинства. Насамперед варто зазначити, що цей інститут ефективно

функціонує в багатьох країнах світу. І сьогодні існують дві моделі цього суду: англо-американська (класична) та європейська. Положення першої моделі передбачають, що суд присяжних без участі професійних суддів вирішує питання щодо винності або невинності підсудного. Така модель діє в США, Іспанії, Бельгії, Великобританії, Норвегії. Натомість європейська модель передбачає об'єднання професійних і непрофесійних (шаффенів) суддів у єдину колегію, де вони спільно приймають рішення. Ця модель функціонує в країнах Європи: Фінляндії, Греції тощо.

Обидві моделі успішно діють на практиці, хоча й мають деякі розбіжності. Проаналізувавши загалом світовий досвід із цього питання, можна зазначити, що запровадження суду присяжних є дійсно результативним рішенням (ми можемо помітити це в діяльності такого інституту в США, оскільки 90% справ, що вирішуються судом присяжних, припадають саме на цю країну).

Як уже зазначалося, ідея запровадження суду присяжних в Україні знайшла як прихильників, так і супротивників. Кожен із них наводить аргументи на захист своєї думки. Прихильниками цієї ідеї є такі науковці, як В. Оверчук, І. Петрухін, В. Тертишник, О. Яновська та інші [8, с. 63]. Аргументами на користь інституту суду присяжних є такі положення:

- 1) народ має брати участь у судовому процесі та бути більш правосвідомим;
- 2) зростатиме роль інститутів прокуратури й адвокатури, змагальність стане принципом правосуддя, а не лише закріпленою в законі гарантією;
- 3) суд присяжних є ознакою громадянського суспільства;
- 4) відродження суду присяжних в Україні є корисним фактором для правосуддя та юридичної науки;
- 5) іноді досить ефективним може бути погляд на зміст кримінального провадження «неозброєним» оком пересічного громадянина.

До речі, вважаємо, що це вагомі аргументи на користь функціонування суду присяжних.

Ті, хто критично сприймає запровадження суду присяжних (наприклад, В. Котляр, В. Маляренко), наводять власні аргументи із цього приводу:

- 1) запровадження суду присяжних буде досить значним навантаженням для держави, оскільки зараз суди й апарати судів фінансуються на неналежному рівні (низький рівень заробітної плати апарату суду, застарілі приміщення тощо);
- 2) під час створення суду присяжних в Україні рівень корупції може зовсім не зменшитись. Адже гарантувати, що до складу суду присяжних потраплять винятково чесні люди, неможливо. Також ми не можемо виключати можливість тиску на присяжних засідателів із метою прийняти неправосудні вердикти;

3) складні юридичні справи не можуть вирішувати особи без належної освіти й фахової підготовки;

4) українці можуть бути неготовими до діяльності суду присяжних. У більш розвинених країнах люди є більш правосвідомими, людина йде в присяжні не з фінансових міркувань, а з мотивів дотримання закону [9].

Щодо деяких аргументів автори мають рацію. Неможливо абсолютно виключити такі негативні фактори, як корупція та побічний вплив на присяжних (залякування, шантаж тощо) з метою винесення ними «потрібного рішення». Проте така ж вірогідність прояву цих асоціальних факторів щодо професійних суддів. Деякі з наведених критичних аргументів є взагалі образливими (шовіністичного характеру) для населення України. Навпаки, більш активна поширеність залучення населення до питань правосуддя сприятиме підвищенню рівня правосвідомості громадян.

Таким чином, вважаємо, що в Україні повинні діяти суди присяжних, проте до цього питання варто підходити з розумом, враховуючи вже існуючий досвід розвинених країн із цього питання. В. Соловей у публікації, присвяченій саме інституту суду присяжних, пропонує створювати такі суди в експериментальному порядку [9]. Цілком погоджуємось із ним та вважаємо, що це кращий вихід із ситуації. У такому разі в процесі діяльності суду присяжних потрібно виправляти помилки, які ми бачимо зараз, застосовувати різні підходи до цього питання, тобто «відшліфувати» кожну дрібницю, щоб через певний час побачити результат і виявити ідеальний стан суду присяжних саме для нашої країни.

Звісно, важливим завданням є підвищення правосвідомості та моральності суспільства в цілому, адже саме на громадян покладається ця важлива функція здійснення народовладдя в судовому процесі, коли присяжний має покладатись на вкладені моральні застави, на почуття справедливості й неупередженості.

Література

1. Скрябін О. Суд присяжних за новим Кримінально-процесуальним кодексом України / О. Скрябін, Н. Тонне // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / за ред. С. Ківалова. – 2014. – Вип. 72. – С. 400–406. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apdp.in.ua/v72/56.pdf>.
2. Обрусна С. Механізм запровадження суду присяжних в Україні: історичний досвід та сучасні перспективи / С. Обрусна // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 496–502. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cibs.ubs.edu.ua/file/pubs/obrusna2.pdf>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Гончаренка, В. Нора, М. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

5. Радзівілл А. Суд присяжних – лакмусовий папірець зміни правової свідомості суспільства чи крок назад / А. Радзівілл // Юридичний журнал. – 2011. – № 3. – С. 70–72.

6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

7. Ахтирська Н. Становлення суду присяжних в Україні: від конституційного принципу до процесуальної регламентації / Н. Ахтирська // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 5. – С. 83–89.

8. Щерба В. Суд присяжних в Україні: окремі питання становлення і розвитку / В. Щерба // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 4. – С. 62–65. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://par.in.ua/4/2/Shcherba%20V.M..pdf>.

9. Соловей В. Переваги та недоліки створення інституту суду присяжних в Україні? / В. Соловей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iamright.com.ua/perevagi-ta-nedoliki-stvorennya-institutu-sudu-prisyazhnikh-v-ukraini/>.

10. Культенко О. Потенційні проблеми впровадження інституту присяжних на прикладі правової системи України / О. Культенко, Б. Улюшев // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 4. – С. 334–340.

Анотація

Веселов М. Ю., Каптур О. С., Моргун Н. М. Доцільність існування інституту присяжних у кримінальному процесі України. – Стаття.

Статтю присвячено розгляду одного з відносно нових інститутів українського кримінального процесуального права – суду присяжних. Незважаючи на те, що в деяких розвинених країнах світу присяжні вже давно посіли місце в кримінальному судочинстві, в Україні зазначений інститут набрав чинності лише з 2012 р. Тому в колі наукової спільноти на сьогодні немає одностайної позиції щодо доцільності функціонування суду присяжних. У дослідженні проаналізовано аргументи як на користь існування інституту присяжних у кримінальному провадженні, так і ті, що його критикують.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне провадження, судочинство, правосуддя, суд, присяжний.

Аннотація

Веселов М. Ю., Каптур А. С., Моргун Н. Н. Цілісобразність існування інституту присяжних в уголовном процессе Украины. – Стаття.

Стаття посвящена рассмотрению одного из относительно новых институтов украинского уголовного процессуального права – суда присяжных. Несмотря на то, что в некоторых развитых странах мира присяжные уже давно заняли место в уголовном судопроизводстве, в Украине указанный институт вступил в силу только с 2012 г. Поэтому в кругу научного сообщества на сегодня нет единой позиции относительно целесообразности функционирования суда присяжных. В исследовании проанализированы аргументы как в пользу существования института присяжных в уголовном производстве, так и критикующие его.

Ключевые слова: уголовное процесс, уголовное производство, судопроизводство, правосудие, суд, присяжный.

Summary

Veselov M., Kaptur A. S., Morgun N. N. The expediency of the existence of juries in criminal proceedings in Ukraine. – Article.

The article considers one of the relatively new institutions Ukrainian criminal procedural law – jury trials. Despite the fact that in some developed countries, the jury has long occupied a place in the criminal trial, said

Institute in Ukraine came into force only in 2012 is therefore among the scientific community as of today there is no unified position on the desirability of the functioning of the jury. The study analyzed the arguments in favor of the existence of juries in criminal proceedings, and criticizing him.

Key words: criminal procedure, criminal procedure, trial, justice, court, juror.